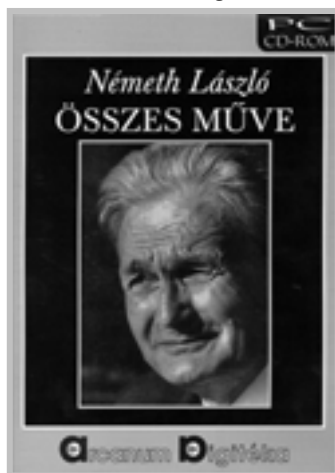

Műalkotás vagy információ-hordozó?

NÉMETH LÁSZLÓ MUNKÁI CD-ROM-ON

Tudtam, hogy készül Németh László munkáinak CD-ROM-on történő kiadása, mégis meglepődtem akkor, amikor a Németh Magda által megcímzett borítékból a vékony tok, majd pedig az egyetlen lemez előkerült. Nem értek a számítógéphez, viszont használom, munkahelyemre, a Forrás szerkesztőségébe az írárok nagyobbik része e-mailen vagy – ahogy mondani szoktuk – „lemezen” érkezik, a magam írásait is a „gépbe” ütöm be, ezért aztán évek óta azon gondolkodom, hogy különbözik-e a számítógépbe írt írás attól, amit kézzel írnék, szeretném azt mondani, hogy nem, de hát nem mondhatom, mert tudom, hogy különbözik, s mégis minden esetben a gépet választom... Mindezt most csak azért említem meg, hogy jelezzem, bár több az, amit *nem* tudok a gépről, mint az, amit tudok, mégsem érzem magamtól teljesen idegennek. S most mégis megdöbbentem, amint végiggondoltam, hogy a sokat író, ma már szinte grafománnak tartott – nem volt az, az életét akarta az írással tisztázni – Németh László valamennyi munkája rajta van ezen az egyetlen lemezen. (Aztán kiderült, hogy nemcsak valamennyi művet, azaz a lila-arany-fekete szegélyű életműsorozat huszonöt kötetének anyagát találjuk meg a lemezen – az egykori sorozat borítójának lilája egyébként a kazetta borítóján úgy tűnik, hogy végérvényesen rózsaszínűvé változott –, hanem levelezésének négy vaskos kötetét is, aztán a Hartyányi István és Kovács Zoltán által összeállított bibliográfiát és a *Németh László élete képekben* című kötet anyagát: négy-száz fényképet és a hozzájuk tartozó szöveg-részleteket.) Ismertem Domokos Mátyás számítását az életmű terjedelméről: ő mintegy ezer ívra, azaz negyvenmillió betűre becsülte a terjedelmet – a lemez igazolja ezt a számítást –, s bármennyire is tisztában voltam az adatrögzítés és tárolás lehetőségeivel, mégis csak megérezttem az írással foglalkozó ember kiszolgáltatottságát vagy inkább parányi voltát: egy szinte teljes egészében végig írott élet, mintegy száz önállóan megjelent kötet, s mindez itt van, ezen az egyetlen lemezen, az eligazító bibliográfiával és a kíséretnek is nevezhető képekkel együtt.

Az ellentét Németh László esetében különösen hangsúlyos, hiszen életét az írással, a kéziratlapokkal, a fordítások oldalaival, javításaival és a korrektúrák özönével viaskodva élte meg. Aztán a képernyőn feltűnő szövegtengerre gondoltam, s arra, hogy hány kötet, folyóirat-szám anyaga olvadt bele ebbe a folyamba, s egyből megértettem, hogy – később az ezzel kapcsolatos sejtésem igazolódott is – az összkiadás homogenizációja tulajdonképpen a lemezre vagy a képernyőre kerüléssel vált teljessé. Az itt felbukkanó szövegeknek nincs történetiségük: az időrendet már az életműsorozat eltüntette, ám annak a sorozatnak mégiscsak volt

Arcanum Digitéka
Budapest, 2001
CD-ROM

története, így a sorozat mögé lehetett látni a megelőző történeteket is: az *Ember és szerep* történetét, azzal, ahogy a kötet utolsó lapjain Németh először rendszerezte a maga munkáit, aztán a *Tanu* történetét, a *Kisebbségben*-ét, *A minőség forradalma* címet viselő kötetekét, a *Sorskérdések* sorsát, s így tovább. A történetiséghez hozzátartozott a forma is, az, ahogyan az írások megjelentek, a mára már sárguló, vagy inkább barnuló, szinte töredező papír, a szépen metszett címbetű, néha az elegáns tükör vagy éppen a sűrűn szedett szöveg. Így vagy úgy, az életmű történetiségéről beszélt valamennyi, arról, hogy Németh gondolkodása az időhöz kapcsolódott, az időben és az idő által formálódva bomlott ki. A kötetek, valahányszor kézbe vettem őket, felidéztek egy másik történetet is, annak a történetét, ahogyan találkoztam velük, ilyen találkozásokra a cd-t olvasva(?) aligha nyílik lehetőség.

Amikor a lemezt a cd-lejátszóba helyeztem, s a képernyőn feltűnt a lemez fentebb már jelzett tartalma, nyilvánvalóvá vált, hogy készítői (itt, ezen a helyen írom le, hogy a cd az Arcanum Adatbázis Kft. gondozásában, az Osiris Kiadó közreműködésével jött létre) a már meglévő, úgymond szentesített anyagot fogadták el, s azt digitalizálták. Más nem is tehettek, végső soron nem az ő feladatuk lett volna egy hiteles Németh László-életműkiadás elveinek kidolgozása és megvalósítása. Így viszont mégiscsak sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy a „régí”, a hatvanas évekig visszanyúló kultúrpolitika nyomait magánviselő kiadás öröklődött azokra, akik a különböző kereső programokkal valamilyen adatra vagy összefüggésre szeretnének rábukkanni. (Arra, hogy valaki Németh életművébe a képernyő közvetítésével szeressen bele, gondolni sem tudok, az olvasás szó számomra más képzetek előbukkanásával jár együtt.) Ennek a kiadásnak a hibáit sokan és sokszor elmondták már: politikailag cenzúrázott, eredeti összefüggéseikből kiemelt írások jelentek meg benne, az időrend teljes egészében felborult, még a nagyobb tömbökben egymáshoz tartozó írások is messze kerültek egymástól, s így elvesztették természetes kötődésüket – ezért annak, aki immáron cd-n is *használni* akarja a szövegeket, gyakorlatilag minden adatot ellenőriznie kell. A levelezés anyaga is a már kötetből ismert tömböket tartalmazza: a *Németh László élete leveleiben* című négy nagy kötetben közölt leveleket, aztán a Gulyás Pál és Németh László közötti levelezést, s Némethnek a Magda lányához írott leveleit, így egymástól elkülönülve, nem egységes időrendben. Erre sem tudok azonban mást mondani, mint amit az életműsorozat szövegeinek átvételéről mondtam: a szakma mindeddig nem produkált mást, többet, ezért azoknak, akik fel akarják használni vagy éppen közvetíteni akarják a szakma eredményeit, ezt kell használniuk. Más kérdés, hogy az ún. szakmának nem is nagyon állt módjában az eddigieknél többet vagy pontosabbat produkálnia, sőt, mindaz, ami ennek kapcsán eddig megvalósult, hatalmas egyéni és intézményi erőfeszítések árán valószínűleg csak meg. Valamivel másabb a helyzet a bibliográfiával kapcsolatban: Hartyányi István és Kovács Zoltán terjedelmes és pontos bibliográfiájának anyaggyűjtése 1988-cal zárult, ezt követően a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár kiadásában, Kőszegfalvi Ferenc munkájának eredményeként megjelent az 1987 és 1996 közötti évek anyagát feldolgozó füzet, ennek véleményem szerint mindenképpen meg kellett volna jelennie a lemezen is, így nem tizenhárom, hanem csak öt év anyaga hiányozna róla.

Mindaz, amit eddig leírtam, akár egy recenzió – csak éppenséggel nem egy könyvvel, hanem egy cd-vel foglalkozó recenzió – részének tűnhet, noha nem annak szántam, ahogyan talán egyfajta számítógép vagy „cd-lemez ellenesség” is kiolvasható a leírtakból, pedig a számítógép-ellenességet egyáltalán nem tartom magamra jellemzőnek.

Ellenkezőleg: éppen az foglalkoztat, hogy az, ami a lemezre kerül, miképpen használható, miben tud újat nyújtani akkor, ha hasznosítani akarjuk. Ahhoz azonban, hogy a lemezen rögzített adatok valóban hasznosíthatóak legyenek, pontos szövegeknek kellene felkerülniük, annál is inkább, mert a keresés – a rögzítés és a tárolás mellett a cd-n való rögzítés legfőbb értelmét ez adja – szavakra irányul, az írói szövegek „átírása”, törlése valójában a keresés értelmét kérdőjelezi meg, mégpedig – ha lehet ezt mondani – jóval nagyobb mértékben, mint a hagyományosnak tekintett olvasásnál. Egy-egy bekezdés értelmét, annak a bekezdésnek az olvasóban való továbbregzését egy kifejezés kevésbé változtatja meg – ezzel nem a cenzúra ténykedését akarom elfogadhatóvá tenni –, mint mondjuk a statisztika-készítés eredményét. A tájékozódást is nehezíti, ha egyes szavak, kifejezések eltűnnek az életműből, ezzel a rájuk való kérdés lehetőségét is elveszítjük. Hasonlóan fontosnak tartom, hogy a rákérdezés lehetőségét felkínáló nagyobb tömböket az életmű belső logikája szerint alakítsák ki. Németh László esetében – a rendelkezésre álló anyag logikája szerint – a műveket és a leveleket külön-külön közlik, arról már szóltam, hogy sem a művek, sem a levelek közlésénél – hiszen korábbi önálló kötetek változatlan anyagát vették alapul – semmiféle időrendet nem követnek. Azt, hogy a művek és a levelezés anyagát elválasztották egymástól, természetesnek tűnik, két okból is. Egyrészt azért, mert a kötetekben közölt levelezés – kivéve a Magdához írott leveleket – a Németh László által és a hozzá írott leveleket is közreadja, így mindenképpen el kellett különíteni a leveleket a művektől, másrészt viszont azért is, mert a megszokás ezt a hagyományos felosztást veszi alapul. Am egészen más lenne a helyzet, ha figyelembe vették – vehették – volna, az életmű belső logikáját, s azt, hogy Németh – mivel az élete alapkérdéseit akarta írásban tisztázni, számos esetben műveivel egyenértékű levelet tett postára, ahogyan életrajzi írásai is, pontosabban azoknak egy része az írói-gondolkodói életmű legfontosabb darabjaihoz tartoznak. Ennek a belső szerkezetnek a megtalálása-kialakítása filológusok feladata lesz, a cd nyújtotta lehetőségekkel viszont maradéktalanul csak akkor tudunk élni, ha a lemezre „felvitt” anyag követni fogja ezt a belső logikát, Németh László esetében is, s nyilvánvalóan mások esetében is. Az önálló, zárt tömbök is hiányoznak erről a lemezről. A *Tanu* anyagát nyilvánvalóan együtt kell-kellene szerepeltetni, most még a tartalomjegyzékek alapján sem állítható össze, az együttszerepeltetésnek pedig azt kellene jelentenie, hogy a többi anyagtól elkülönítve is vizsgálhassuk, s esetenként hozzárendelhessük az életrajzi írásokat és dokumentumokat. A zárt, együvé tartozó, s a többi egységtől elkülönülő tömbök kialakítása nyilvánvalóan megsokszorozhatná a lemezek hasznosíthatóságát.

Mert a valódi kérdés mégiscsak az, hogy mire is használható egy írói életművet tartalmazó lemez. Eddig nagyrészt a hiányokról, köztük a történetiség hiányáról és a felmerülő problémákról beszéltem, most pedig azt mondom, az a lenyűgöző benne, hogy a lemezre felvitt egységeket képes egyetlen hatalmas folyamtnak tekinteni, s így olyan összefüggések észrevételére és érzékeltetésre is módunk nyílik, amelyekre hagyományos módszereink segítségével nem is gondolhatnánk. Am ennél a megállapításnál is szükséges megszorítást alkalmaznunk. Annál inkább így van ez, minél inkább egyszerű információ-hordozónak tekinthető egy szöveg, s annál nehezebben fogalmazható meg egy megállapítás, minél inkább megfelel a műalkotás kritériumainak egy-egy általunk vizsgált szöveg. Lássunk minderre pár példát. Arról talán szólnom sem kell, hogy a bibliográfiában való adatkeresésénél a kereső rendszer kiválóan hasznosítható, s hasonlóan tűnik a helyzet a tanulmányok vagy esszék vizsgálatakor is. Aki

például a *minőség* szónak – Németh László egyik alapkifejezése ez – a jelentéstartományát szeretné felmérni, fontos észrevételeket tehet, ám nem feledheti azt sem, hogy Németh az esszéiben is íróként használta a nyelvet, ezért a *minőség* kifejezéssel egyenértékűen számos más kifejezést is használt. Könnyen tekinthetnénk például a *Tanu* programjából a legfontosabbnak a minőségiszocializmust, annál is inkább, mert a *Tanu* indulását bejelentő, Gulyás Pálnak írott leveléből a *minőséggel* kapcsolatban a „gép” ezt a kifejezést dobja ki (a „gép” által megjelölt kifejezés ebben a mondatban szerepel: „A szocializmus tömegtörekvéseiben helyet szorítani a kvalitásnak: *minőség*-szocializmus, ahogy nevezem...”), ám ha megnézzük a levelet, az idézetek előtt ezt olvashatjuk ugyancsak fontos feladat megfogalmazásaként: „Egy új nemesség erkölcsi, esztétikai és vitális magatartásának a rendezése: az ’új etikett’”. Vajon ez az *új etikett* nincs összefüggésben a *minőséggel*? A kérdés talán még csak nem is szónoki. Ahogy az irodalmi szövegek felé közelítünk, úgy lesz egyre nehezebb a kulcskifejezésekre való rákérdezés. Az *Irgalom* című regény szövege nem tartalmazza például az *irgalom* kifejezést, a „lemez” vagy a „gép” segítségével így a Németh László által használt fogalom tartalmát sem tudjuk meghatározni. Ennek egyébként örülök, ahogyan viszont azt is el kell ismernem, hogy az előbbi állítást a gép segítségével nélkül nem fogalmazhattam volna meg. Az *Iszony* is csupán négyszer tartalmazza az *iszony* kifejezést, az így előbukkanó tartalmak sem fedik le azt, amit a mű elolvasása után az *iszony* kifejezés tartalmának gondolunk. Viszont: az *irgalom* kifejezés előfordul az *Iszonyban*, Kárász Nelli mint az *irgalom* tárgyára emlékezik Takaró Sanyira, ez azoknak a véleményét erősíti meg, akik az *Iszony* záró részét mintegy az *Irgalom* előhangjának tekintik. S szerepel az *irgalom* kifejezés Németh egyik levelében is, ebben a levélben a *szerepet* és az *irgalom* lánczemeit említi, ami számomra ismét csak azt mutatja meg, hogy Németh a leveleit is írói munkáinak igényességével és azok jelentéstartalmát felidézve vetette papírra. Nem biztos, ezt ismét csak a gép javára mondom, hogy az említett példákat a hagyományos cédulázás mellett meg tudtam volna említeni. Ahogyan azt sem tudnám biztosan állítani, hogy a világtól a *minőség* képviselőiben elkülönülő Németh László-hősök jellemzésére Németh ezt a kifejezést soha nem használta, mert sem az *Emberi színjátékban*, sem a *Gyászban*, sem az *Iszonyban*, sem az *Irgalomban* nem találjuk meg. Am ugyanakkor abban is biztos vagyok, hogy ezek az állítások, ahogyan más művek esetén más, a „gép” által támogatott állítások nem a *legfontosabb* állítások, úgy érzem, hogy a művek megértése vagy megélése mindig a gépen innen történhet. Ha a művet műnek, s nem csupán információhordozónak tekintem, akkor minden bizonnyal mindig maradnak olyan összetevői, amelyeket a „gép” nem tud megmutatni. A lemezt pedig faggassuk tovább, hátha újabb összefüggésekre mutat majd rá...

Füzi László